

МОДУЛЬ №2. ОСОБЛИВА ЧАСТИНА МІЖНАРОДНОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА

Тема 5. Міжнародний цивільний процес.

Мета заняття: встановити поняття та джерела міжнародного цивільного процесу, ознайомитись з міжнародною підсудністю, позовною давністю та виконання судових іноземних рішень та рішень вітчизняних судів за кордоном. Дослідити з порядком та способами вирішення колізійних питань в сфері міжнародної підсудності.

Знати: поняття міжнародний цивільний процес та джерела Міжнародного цивільного процесу, поняття та підстави встановлення підсудності в міжнародному приватному праві, її проблеми, підстави встановлення правосуб'єктності учасників міжнародного цивільного процесу, порядок вирішення конфлікту компетенції, основні принципи правосуддя в міжнародному цивільному процесі, порядок виконання рішень національних судових інстанцій за кордоном та іноземних судів в Україні, визначені у національному законодавстві та міжнародних договорах строки, порядок переривання плинну подовження та сплину строків позовної давності.

Вміти: Вміти: користуватись джерелами міжнародного цивільного процесу, норми міжнародного характеру та національного законодавства в сферу регулювання міжнародного цивільного процесу, використовувати колізійні прив'язки в сфері визначення процесуальної дієздатності іноземних юридичних та фізичних осіб, визначати міжнародну підсудність (компетенцію), порядок вирішення таких ситуацій як конфлікт компетенції, вирішувати проблемні питання визначення підвідомчості та підсудності, а також порядок визнання та виконання рішень іноземних судів в Україні та рішень українських судових інстанцій за кордоном, провадити виконання судових доручень.

ПЛАН

1. Поняття та джерела Міжнародного цивільного процесу.
 - а) Підсудність в міжнародному приватному праві.
 - б) Позовна давність в міжнародному приватному праві.
 - в) Виконання судових доручень.
2. Визнання та звернення до виконання рішення іноземного суду, що підлягає примусовому виконанню.
3. Визнання рішення іноземного суду, що не підлягає примусовому виконанню.

Ключові поняття та терміни: міжнародний цивільний процес; доміцилій; особистий закон; конфлікт компетенції; національний режим; Принцип "вільного доступу" до правосуддя; прерогаційна угода; міжнародна

підсудності; позовна давність в міжнародному приватному праві; виконання судового доручення; судові доручення; апостиль; взаємність; просте визнання рішення суду; кваліфіковане визнання рішення суду; визнання іноземного судового рішення; екзекватура.

1. *Поняття та джерела Міжнародного цивільного процесу.* Сукупність питань процесуального характеру, пов'язаних із захистом прав іноземців й іноземних юридичних осіб у суді та арбітражі, що розглядаються в науці міжнародного приватного права як правило іменують - ***міжнародний цивільний процес***. Міжнародний характер цивільного процесу проявляється в наявності іноземного елемента.

До норм, які складають *систему міжнародного цивільного процесуального права*, належать норми, які: визначають компетенцію судів України щодо цивільних справ за участі іноземного елемента; визначають міжнародну підсудність та підвідомчість (юрисдикцію); визначають правову допомогу у цивільних, сімейних, трудових справах, в тому числі судові доручення, виконання іноземних доручень; визначають визнання та виконання рішень іноземних судів та ін.

Джерелами міжнародного цивільного процесуального права є:

1) *норми національного законодавства:* Конституція України; Цивільний процесуальний кодекс України; закони України: "Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства", "Про біженців", "Про правовий статус закордонних українців", "Про дипломатичні ранги України", "Про дипломатичну службу", "Про міжнародні договори України", "Про визнання та виконання в Україні рішень іноземних судів" та ін.; підзаконні нормативно-правові акти: укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України тощо;

2) *міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України*, що, відповідно до Конституції України, складають частину національного законодавства. Згідно ст. 26 Конституції України на іноземців та осіб без громадянства поширюється національний правовий режим, в тому числі й у сфері цивільного судочинства (статті 410-415 ЦПК), але з особливостями при вирішенні окремих питань правового регулювання. Такі особливості закріплені в законодавстві України та міжнародних договорах, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України і які належать до джерел міжнародного цивільного процесу. До ***міжнародних норм*** належать: **1) двосторонні договори України;** **2) багатосторонні угоди;** **3) конвенції.**

До ***міжнародних угод***, якими врегульовані правила міжнародного цивільного процесу, належать: **а) угоди колишнього СРСР**, які зберігають юридичну силу для України; **б) угоди, підписані Україною.**

З питань цивільного процесу діють численні ***багатосторонні універсальні Гаазькі конвенції***: - Гаазька конвенція з питань цивільного процесу 1954 р.; - Гаазька конвенція про вручення за кордоном судових і позасудових документів по цивільних і торговельних справах від 15

листопада 1965 року; - Гаазька конвенція про одержання за кордоном доказів по цивільних і торговельних справах від 18 березня 1970 року. (17 держав-учасниць); - Конвенція про полегшення доступу до правосуддя за кордоном від 25 жовтня 1980 року; - Конвенція про компетенцію властей і право, яке підлягає застосуванню в галузі захисту неповнолітніх, від 5 жовтня 1965 року; - Конвенція про компетенцію властей і право, яке підлягає застосуванню, та про визнання рішень у галузі усиновлення від 5 листопада 1965 року; - Конвенція про визнання і виконання рішень у справах про аліментні обов'язки щодо дітей від 15 квітня 1958 року; - Конвенція про визнання і виконання рішень, які належать до аліментних обов'язків, від 2 жовтня 1973 року; - Конвенція про визнання і виконання іноземних судових рішень у цивільних і торговельних справах від 1 лютого 1971 року; - Конвенція про звільнення іноземних публічних документів від легалізації від 5 жовтня 1961 року.

Регіональні договори: - Конвенція про правову допомогу й правові відносини з цивільних, сімейних і кримінальних справ 1993 р. (Мінська конвенція); - Угода про порядок дозволу спорів, пов'язаних зі здійсненням господарської діяльності 1992 р. (Київська угода); - Угода про порядок взаємного виконання рішень арбітражних, господарських й економічних судів на територіях держав-учасниць Співдружності 1998 р. (Московська угода).

Двосторонні договори про правову допомогу укладені між Україною та: Литвою (7 липня 1993 року), Латвією (23 травня 1995 року), Грузією (9 січня 1995 року), Китаєм (31 жовтня 1992 року), Естонією (15 лютого 1995 року), Молдовою (13 грудня 1992 року), Польщею (27 травня 1993 року), Монголією (27 червня 1995 року).

Консульські конвенції: Консульська конвенція між Україною і Республікою Польщею (від 14 липня 1993 року), Віденська конвенція про консульські зносини (від 24 квітня 1963 року) та інші.

а) Підсудність в міжнародному приватному праві. В теорії міжнародного цивільного процесу *міжнародна підсудність* – визначається як розмежування компетенції національних судів різних держав із вирішення цивільних справ з іноземним елементом. У такому розумінні підсудність визначається через зміст підсудності, що встановлена у внутрішньому законодавстві України. У міжнародних договорах ця юридична категорія замінена категорією "**компетенція**". Визначення підсудності варто відрізнити від визначення права, яке підлягає застосуванню до правовідносин з іноземним елементом.

Доміцилій - це спосіб визначення особистого закону суб'єкта права.

Особистий закон - це право, яке розповсюджується на суб'єкт в конкретних правовідносинах

Всі правові системи крім базових критеріїв використовують і додаткові, а також допускають з багатьох категорії спорів договірну підсудність. Тому часто той самий спір з іноземним елементом є підсудним

судам декількох держав - виникає ситуація, іменована "конфліктом компетенцій". Конфлікт компетенцій може вирішуватися лише в міжнародних договорах, що передбачають розмежування компетенції між національними судами договірних держав.

Конфлікт компетенцій - це така ситуація, при якій один і той самий спір за участю іноземного елемента є підсудним судам декількох держав

Принцип національного режиму означає законодавче закріплення права іноземних громадян та осіб без громадянства звертатися до судів України і користуватися цивільними процесуальними правами нарівні із громадянами України.

Принцип "*вільного доступу*" до правосуддя, прирівнювання іноземців стосовно цього до власних громадян проводиться далеко не в усіх країнах. Так, процесуальне законодавство низки держав (Франція, ФРН, Іспанія, Італія, Англія, Індія) містить правило, спрямоване на обмеження доступу іноземних громадян у вітчизняні суди, відповідно до якого при наданні позову до суду такої держави іноземець повинен внести грошову заставу щодо забезпечення судових витрат, які може понести відповідач, якщо позивачеві буде відмовлено в позові (судова застава). Положення про вільний доступ до правосуддя міститься у ст. 17 Гаазької конвенції з питань цивільного процесу від 1 березня 1954 року.

Підсудність судам України справ з іноземним елементом визначається на момент відкриття провадження у справі, незважаючи на те, що в ході провадження у справі підстави для такої підсудності відпали або змінилися, крім випадків, передбачених у законі.

Згідно ст. 75 Закону "Про міжнародне приватне право" від 23 червня 2005 року - суд відмовляє у відкритті провадження у справі, якщо в суді чи іншому юрисдикційному органі іноземної держави знаходиться справа по спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав.

Згідно ст. 76 Закону України "Про міжнародне приватне право" від 23 червня 2005 року суди можуть приймати до свого провадження і розглядати будь-які справи з іноземним елементом у таких випадках: **1)** якщо сторони передбачили своєю угодою підсудність справи з іноземним елементом судам України, крім випадків виняткової підсудності; **2)** якщо на території України відповідач у справі має місце проживання або місцезнаходження, або рухоме чи нерухоме майно, на яке можна накласти стягнення, або знаходиться філія або представництво іноземної юридичної особи - відповідача; **3)** у справах про відшкодування шкоди, якщо її було завдано на території України; **4)** якщо у справі про сплату аліментів або про встановлення батьківства позивач має місце проживання в Україні; **5)** якщо у справі про відшкодування шкоди позивач - фізична особа має місце проживання в Україні або юридична особа - відповідач - місцезнаходження в Україні; **6)** якщо у справі про спадщину спадкодавець у момент смерті був громадянином України або мав в Україні останнє місце проживання; **7)** дія або подія, що стала підставою для подання позову, мала місце на території України; **8)** якщо у справі про

визнання безвісно відсутньою або оголошення померлою особа мала останнє відоме місце проживання на території України; **9)** якщо справа окремого провадження стосується особистого статусу або дієздатності громадянина України; **10)** якщо справа проти громадянина України, який за кордоном діє як дипломатичний агент або з інших підстав має імунітет від місцевої юрисдикції, відповідно до міжнародного договору не може бути порушена за кордоном; **11)** в інших випадках, визначених законом України та міжнародним договором України.

Проте, за угодою сторін, одна з яких є іноземним елементом, конкретна цивільна справа, підсудна національному суду, може бути віднесена до юрисдикції іноземної держави чи, навпаки, справа, підсудна іноземному суду, може бути в силу угоди сторін віднесена до юрисдикції місцевого суду.

Угоди сторін, якими визначається підсудність, про вибір компетентного суду, називають *прерогаційними угодами*. Так, сторони мають право письмово визначити територіальну підсудність справи, крім справ, для яких встановлена виняткова підсудність (ст.112 ЦПК). *Прерогаційною є угода*, згідно з якою непідсудний за загальними нормами визначення компетенції цього суду спір стає йому підсудним.

Іноземні особи оплачують позовну заяву судовим збором і несуть інші судові витрати нарівні з громадянами України.

Згідно ст. 111 Цивільний процесуальний кодекс України вирішена підсудність справ про спори між громадянами України, якщо обидві сторони проживають за її межами. Так, підсудність справи про спір між громадянами України, якщо обидві сторони проживають за її межами, за клопотанням позивача визначається ухвалою судді Верховного Суду України. У такому самому порядку визначається підсудність справи про розірвання шлюбу між громадянином України та іноземцем або особою без громадянства, які проживають за межами України. В свою чергу ст. 113 Цивільного процесуального кодексу України визначає *підсудність кількох вимог, пов'язаних між собою*. Позови до кількох відповідачів, які проживають або знаходяться в різних місцях, подаються за місцем проживання або місцезнаходженням одного з відповідачів на вибір позивача. Зустрічний позов незалежно від його підсудності подається до суду за місцем розгляду первісного позову. Ст. 114 ЦПК перераховує випадки, коли вибір підсудності сторонами не може бути здійснений, тобто виняткової підсудності: **1)** позови, що виникають з приводу нерухомого майна, подаються за місцезнаходженням майна або основної його частини; **2)** позови про виключення майна з опису подаються за місцезнаходженням цього майна або основної його частини; **3)** позови кредиторів спадкодавця, що подаються до прийняття спадщини спадкоємцями, подаються за місцезнаходженням спадкового майна або основної його частини; **4)** позови до перевізників, що виникають з договорів перевезення вантажів, пасажирів, багажу, пошти, подаються за місцезнаходженням перевізника.

Стаття 124 Господарського процесуального кодексу України передбачено, що господарські суди розглядають справи за участю іноземних

підприємств і організацій. Підвідомчість і підсудність справ за участю іноземних підприємств і організацій визначається за правилами, встановленими ГПК. Господарські суди мають право також розглядати справи за участю іноземних підприємств і організацій, якщо:

- 1) місцезнаходженням філії, представництва, іншого відособленого підрозділу іноземного підприємства чи організації є територія України;
- 2) іноземне підприємство чи організація має на території України нерухоме майно, щодо якого виник спір.

Суди України компетентні вирішувати справи про розірвання шлюбів її громадян з іноземними громадянами, а також шлюбів іноземних громадян між собою в Україні. Громадянин України, що проживає за її межами, має право розірвати шлюб з одним з подружжя, який проживає за межами України, незалежно від його громадянства, в судах України.

Зустрічна позовна вимога (*зустрічний позов*) і вимога про залік, які виникають з тих самих правовідносин, що й основний позов, як правило підлягають розглядові в суді, який розглядає основний позов.

Визначення підсудності в міжнародних договорах України не виключає можливості порушення тотожної справи в судах обох договірних сторін. Так, згідно з Договором між Україною і Республікою Польща, якщо один з подружжя має місце проживання на території однієї договірної сторони, а другий - на території іншої договірної сторони, компетентними є суди, інші органи обох договірних сторін. Вони також компетентні у винесенні рішення про батьківські права та аліменти на користь малолітніх дітей (пп. 4 і 5 ст. 26). Аналогічна норма передбачена й іншими міжнародними угодами України.

У зв'язку з цим має значення, чи повинен суд застосовувати правило, що передбачає залишення позовної заяви без розгляду, якщо у провадженні суду іншої держави є справа, пов'язана зі спором між тими самими сторонами, про той самий предмет і за тих самих підстав. В аспекті міжнародного цивільного процесу ця проблема має назву *lis alibi pendes*. У законодавстві України вона вирішена п. 5 ст. 229 Цивільного процесуального кодексу України, згідно з яким суд залишає позовну заяву без розгляду, якщо спір між тими самими сторонами, про той самий предмет і за тих самих підстав знаходиться на розгляді в іншому суді. Однак ця норма поширюється лише на суди України, які розглядають і справи з іноземним елементом. Водночас, аналіз міжнародних договорів України свідчить про те, що застосування цього правила можливе тоді, коли справа порушена в суді такої іноземної держави, з якою Україна має угоду про взаємне виконання судових рішень, тобто тоді, коли рішення іноземного суду набувають національного режиму, визнаються і виконуються на території України.

Проблемні питання визначення підвідомчості та підсудності, а також клопотань про визнання та виконання рішень іноземних судів

Визначаючи підвідомчість правового питання, суду необхідно враховувати правовий статус іноземного арбітражного рішення, а тому навіть затвердження умов мирової угоди має здійснювати суд, який мав розглядати

питання про визнання і виконання самого рішення, а не той, що розглядав справу по суті.

До **проблем міжнародної підсудності** належить правило *perpetuatio jurisdictionis* (*perpetuatio fori*), за яким справа, прийнята судом до свого провадження, повинна бути вирішена по суті, незважаючи на те, що надалі вона стала підсудна іншому суду. В Україні воно вирішено ч. 4 ст. 116 ЦПК, за якою забороняється передавати до іншого суду справи, розпочаті розглядом по суті, за винятком випадків, передбачених ч. 1 ст. 116 ЦПК, а саме: 1) задоволено клопотання відповідача, місце проживання якого раніше не було відоме, про передачу справи за місцем його проживання або місцезнаходженням; 2) після відкриття провадження у справі і до початку судового розгляду виявилось, що заяву було прийнято з порушенням правил підсудності; 3) після задоволення відводів (самовідводів) неможливо утворити новий склад суду для розгляду справи; 4) ліквідовано суд, який розглядав справу. Крім того українськими судами використовується правило ст. 117 ЦПК, яким не допускаються спори про підсудність. Так, справа, передана з одного суду до іншого в порядку, встановленому статтею 116 цього Кодексу, повинна бути прийнята до провадження судом, якому вона надіслана.

При вирішенні цивільної справи з іноземним елементом суд, зазвичай, застосовує норми національного права. Однак, відповідно до ч. 6 ст. 8 ЦПК, норми права інших держав застосовуються судом лише у разі, коли це встановлено законом України чи міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України. Суд може застосовувати не тільки іноземні закони, але й звичаї та судову практику в тих межах, у яких останні визнаються джерелами права у відповідних державах. Причому, норми права інших держав мають застосовуватися відповідно до їх офіційного тлумачення та практики застосування. Тому для застосування норми іноземного права суд, передусім, повинен з'ясувати її зміст. З цією метою суд може звернутися до Міністерства юстиції України чи іншого компетентного органу або залучити експертів.

Інтереси позивача вбачаються в тому, щоб подати позов до суду тієї країни, де він може розумно розраховувати на примусове виконання рішення, якого він сподівається домогтися. Цілком очевидно, що це не завжди буде країна, громадянином якої є відповідач. Німець, що покинув Німеччину й оселився в США, може не мати в Німеччині будь-якого майна й бути, імовірно, більше уразливим у США. Таким чином, юрисдикція буде надана судам тієї країни, у якій відповідач зазвичай перебуває або в якій він хоча й не перебуває, але має яку-небудь власність, на яку кредитор міг би накласти стягнення.

Всі цивільні справи, в тому числі й ті, в яких беруть участь іноземці, особи без громадянства, іноземні підприємства та організації, суди нашої держави вирішують на підставі Конституції, інших актів законодавства України, укладених нею міжнародних договорів у порядку, передбаченому ЦПК. Отже, іноземне законодавство у справах з іноземним елементом

судами України застосовується тоді, коли про це є конкретна вказівка закону України або норми укладеного нею міжнародного договору.

Крім того, провадження в цивільних справах з іноземним елементом здійснюється відповідно до нормативно-правових актів, чинних на час вчинення конкретних процесуальних дій, розгляду та вирішення справи. Тому для застосування норми іноземного права суд повинен не лише з'ясувати її зміст, а й переконатися, що норма є чинною на момент застосування.

б) Позовна давність в міжнародному приватному праві. Згідно зі ст. 35 Закону України "Про міжнародне приватне право", позовна давність визначається правом, яке застосовується для визначення прав та обов'язків учасників відповідних відносин. **Вимоги, на які позовна давність не поширюється**, визначаються правом України, якщо хоча б один із учасників відповідних відносин є громадянином України або юридичною особою України, зокрема, статтею 268 Цивільного кодексу України.

Вибір застосованого права з цього питання істотно впливає на правовий статус сторін правовідносини, оскільки законодавство різних країн містить різні строки позовної давності, що коливаються від 6 місяців до 30 років (маються на увазі загальні строки). Крім того, як і в Україні, право багатьох країн встановлює спеціальні (скорочені або більш тривалі) строки позовної давності за позовами певних категорій. Подібна ситуація створює значну невизначеність у правовому регулюванні, оскільки учасник правовідносин у більшості випадків не обізнаний про строки позовної давності, що встановлені законодавством іноземної держави.

Багато міжнародних договорів України містять матеріально-правові норми щодо строків позовної давності.

Так, Конвенцією ООН "Про позовну давність у міжнародній купівлі-продажу товарів" 1974 р. встановлюється єдиний для всіх договорів міжнародної купівлі-продажу строк позовної давності, що дорівнює 4 рокам. Конвенція встановлює правила про припинення й продовження строку позовної давності, а також вводить загальне обмеження строку (10 років).

Підставами для переривання плину строку позовної давності є: 1) подання позову (вимоги); 2) визнання боржником свого зобов'язання в письмовій формі; 3) сплата відсотків або часткове виконання зобов'язань боржником.

Продовження строку позовної давності може бути здійснене шляхом письмової заяви боржника кредиторіві.

Закінчення строку позовної давності береться до уваги при розгляді спору тільки за заявою сторони, що бере участь у процесі. За наявності такої заяви право вимоги не підлягає визнанню й примусовому виконанню.

Багато договорів в галузі перевезень і деліктного права також фіксують певні строки позовної давності за різними категоріями вимог.

Відповідно до ст. 31 Угоди "Про міжнародне залізничне вантажне сполучення" 1950 р., строк позовної давності за вимогами до перевізника, що

впливає з договору перевезення, становить 9 місяців, а для позовів про прострочення доставки вантажів - 2 місяці.

Стаття 18 Конвенції "Про цивільну відповідальність за збиток, заподіяний під час перевезення небезпечних вантажів автомобільним, залізничним і внутрішнім водним транспортом" 1989 р., передбачає, що права на відшкодування на підставі дійсної Конвенції втрачаються, якщо вимога не висунута протягом трьох років з моменту, коли особа, що понесла збитки, довідалась або за розумних обставин повинна була довідатись, який був нанесений збиток і хто був перевізником. Цей період може бути продовжений за рішенням сторін після інциденту. Однак у кожному разі вимога не може бути висунута після закінчення десяти років з моменту інциденту, що виявився причиною збитків.

в) Виконання судових доручень. Під час здійснення провадження у цивільних справах може виникнути потреба виконання процесуальних дій за межами території своєї держави, зокрема необхідність допитати свідка, опитати сторону, вручити повістки особам, які проживають за кордоном. Оскільки суд може діяти лише в межах території своєї держави, виконання таких й інших процесуальних дій можливе лише шляхом його звернення за сприянням до судових органів іншої держави. Тобто, для здійснення таких дій за кордоном потрібна згода тієї держави в якій вони повинні бути зроблені.

Таке звернення з проханням про надання правової допомоги називають судовим дорученням. Отже, **судове доручення** - це звернення суду однієї держави до суду іншої держави з проханням про виконання на території останньої процесуальних дій, спрямованих на допит свідків, опитування сторін, вручення позовної заяви, повістки про виклик до суду, про встановлення місця проживання відповідача тощо.

Особливо часто зустрічаються два випадки, коли суду однієї держави доводиться звертатися за сприянням до судових органів іншої держави.

Перший випадок **вручення документів на прохання суду особам, що перебувають за кордоном.**

Другий випадок - **виконання окремих процесуальних дій, і, зокрема, допит свідків, що перебувають за кордоном.**

Виконання таких доручень називають **наданням міжнародної правової допомоги.** Процесуальний порядок виконання судових доручень в кожній країні регулюється її внутрішнім законодавством і міжнародними договорами, в яких вона бере участь.

Виконання доручень іноземних судів про вчинення окремих процесуальних дій проводиться на підставі законів України. На прохання іноземного суду під час виконання доручення процесуальні дії можуть вчинятися із застосуванням права іншої держави, якщо таке застосування не суперечить законодавству України та її публічному порядку.

Судові доручення виконуються судами, в межах юрисдикції яких

повинні бути вчинені ті або інші процесуальні дії. Правила направлення судових доручень встановлюються міжнародними договорами про надання правової допомоги.

Суди України можуть звертатися до іноземних судів з дорученням про виконання окремих процесуальних дій. Порядок відносин судів України з іноземними судами регулюється законами України і міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Питання судових доручень регулюються статтями 116 Гаазької конвенції з питань цивільного процесу від 1 березня 1954 року; Конвенцією про вручення за кордоном судових та позасудових документів у цивільних або торговельних справах від 15 листопада 1965 року; Конвенцією про збір за кордоном доказів по цивільних та торговельних справах від 18 березня 1970 року; статтями 4-19 Мінської конвенції про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22 січня 1993 року, а також консульськими конвенціями; договорами про правову допомогу.

З питань надання правової допомоги суди різних країн зносяться між собою за посередництвом центральних органів, наприклад, Міністерство юстиції України з Міністерством юстиції Республіки Молдова (ст. 3 Договору між Україною і Республікою Молдова). Для цього подається клопотання (доручення), зміст і форма якого визначені Конвенцією держав-членів СНД і відповідно до неї двосторонніми договорами України.

При зверненні суду однієї держави до суду іншої держави застосовуються чотири історично сформовані процедури. Порядок зносин між судами встановлюється внутрішнім законодавством і міжнародними договорами. Доручення можуть направлятися: **а)** через центральні органи юстиції двох країн (Верховний суд України або Мінюст України - якщо прямо зазначено) – такий порядок зазвичай передбачається договорами про правову допомогу; **б)** дипломатичними каналами (через МЗС України й відповідне консульство) - загальне правило, закріплене в Гаазькій конвенції 1954 р.; **в)** шляхом безпосереднього звертання до компетентного іноземного суду (ст. 5 Угоди СНД про порядок дозволу спорів, пов'язаних зі здійсненням господарської діяльності, 1992 р.); **г)** виконання доручень в одній державі спеціально уповноваженою особою, призначеною судом іншої держави.

Суд, до якого надійшло клопотання про надання правової допомоги, при його виконанні застосовує законодавство своєї держави. Якщо суд некомпетентний виконати клопотання, він пересилає його компетентній установі, повідомивши про це суд, від якого надійшло клопотання. На прохання суду, який подав клопотання, суд, який його виконує, повідомляє його та заінтересовані сторони про місце і час виконання клопотання, щоб вони мали можливість бути присутніми при його виконанні відповідно до законодавства держави суду місця виконання. Про результати виконання доручення повідомляється в письмовій формі суду, від якого надійшло клопотання. Йому надсилаються документи, що підтверджують виконання. За неможливості виконання доручення повертається запитуючій стороні з

повідомленням причин його невиконання (ст. 8 Конвенції держав - членів СНД, ст. 7 Договору між Україною і Республікою Молдова, ст. 8 Договору між Україною і Республікою Грузія).

Англосаксонська правова система передбачає можливість призначення спеціального уповноваженого для виконання процесуальних дій в іноземній державі, зокрема допит свідків, які перебувають за кордоном, провадиться призначеним судом США уповноваженим (комісіонером). У допиті беруть участь представники сторін. Записаний зміст (стенограма), узгоджений між сторонами, передається до суду, який призначив комісіонера. Зазначений порядок можливий за відсутності заперечень з боку органів влади держави, в якій здійснюється допит. За законодавством США американські суди виконують доручення іноземних судів, які можуть передаватися дипломатичним шляхом через відповідний департамент, а також безпосередньо судам. Районні федеральні суди можуть виконувати доручення про допит свідка і витребування документів незалежно від того, чи буде рішення іноземного суду визнано і виконано в США. Виконання доручень іноземних судів провадиться відповідно до Федеральних правил цивільного процесу, а у морських справах - за окремими правилами.

Суди України можуть виконувати доручення судів іноземних держав щодо вчинення інших процесуальних дій, прямо не передбачених нормами міжнародних договорів України. Так, виходячи з положень ст. 415 ЦПК України та ст. 6 Конвенції держав - членів СНД, суди України можуть виконувати доручення іноземних судів, пов'язані з вчиненням таких цивільних процесуальних дій, які передбачені ЦПК України та іншим цивільним процесуальним законодавством нашої держави. Однак суди України не можуть надавати правову допомогу у виконанні доручень іноземних судів, якщо таке виконання суперечить суверенітету України або загрожує безпеці, та тоді, коли виконання доручення не належить до компетенції суду (ст. 426 ЦПК).

Виконання доручень іноземних судів про вчинення окремих процесуальних дій проводиться на підставі законів України. На прохання іноземного суду під час виконання доручення процесуальні дії можуть вчинятися із застосуванням права іншої держави, якщо таке застосування не суперечить законодавству України та її публічному порядку.

Судове доручення повинно бути забезпечене **апостилом** - спеціальним посвідчувальним штампом. Забезпечення апостиля компетентним органом держави, в якому документ був зроблений, засвідчує дійсність підпису, якості, в якій виступала особа, що підписала документ, і в належному випадку - дійсність печатки або штампа, якими скріплений цей документ. За відсутності угоди, що передбачає інший порядок, судове доручення складається або мовою держави, яка здійснює запит, або мовою, про яку досягнута домовленість між двома зацікавленими державами, або до нього повинен бути доданий переклад на одну із зазначених мов, засвідчений дипломатичним або консульським представником держави, яка здійснює запит, або присяжним перекладачем такої держави (ст.10 Гаазької конвенції з

питань цивільного процесу 1954 р.).

У багатосторонніх і двосторонніх договорах про правову допомогу питання здійснення судових доручень можуть бути врегульовані більш детально.

Запитувана установа при наданні правової допомоги застосовує законодавство своєї держави. Однак на прохання установи, від якого виходить доручення, запитуване установа може також застосовувати процесуальні норми держави, що направили доручення, якщо тільки вони не суперечать основним принципам законодавства запитуваної договірної сторони (ст.12 Договору між Україною й КНР про правову допомогу у цивільних і кримінальних справах від 31.10.92 р.).

Таким чином, суди України виконують передані їм у встановленому порядку доручення іноземних судів за наявності міжнародного договору. Однак необхідно враховувати, що його відсутність не означає неможливості виконання судових доручень. Необхідність надання правової допомоги в таких випадках диктується правилами міжнародної ввічливості, і відмова від виконання розцінюється як недружелюбний акт.

Крім того, доручення судів України про вручення документів громадянам України, що постійно проживають за кордоном, або одержання від них доказів на території іноземної держави можуть бути виконані консульською посадовою особою України відповідно до міжнародних договорів України або в іншому порядку, що не суперечить законодавству держави перебування.

2. *Визнання та звернення до виконання рішення іноземного суду, що підлягає примусовому виконанню.* Якщо за характером ухваленого іноземного судового рішення воно вимагає примусового виконання, то під приведенням його до виконання варто розуміти юридичний акт, яким суверенна держава, поширюючи дію іноземного рішення на власну територію, визнає безперечність встановлених ним прав та обов'язків сторін і санкціонує примусове здійснення владних приписів, що містяться в такому рішенні. Тобто, приведення іноземного рішення до виконання має на увазі одночасне визнання іноземного рішення із санкціонуванням його примусової реалізації, порядок здійснення якої закріплений у законодавстві про виконавче провадження.

Закон закріплює дві умови визнання та виконання рішення іноземного суду, що підлягає примусовому виконанню: **1) наявність міжнародного договору.** Згідно зі ст. 1 Закону України "Про міжнародне приватне право", міжнародний договір України - це діючий міжнародний договір України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

При цьому необхідно виходити із загальних правил про те, що міжнародні договори про правову допомогу поширюються лише на суб'єктів держав-учасниць, а якщо між учасниками багатосторонніх договорів існують ще і двосторонні або спеціальні угоди з питань правової допомоги, то

повинні застосовуватися відповідні норми тих договорів і угод, які набули чинності пізніше; 2) *дія принципу взаємності* згідно зі ст. 11 Закону України "Про міжнародне приватне право", суд або інший орган застосовує право іноземної держави незалежно від того, чи застосовується у відповідній іноземній державі до подібних правовідносин право України, крім випадків, коли застосування права іноземної держави на принципах взаємності передбачено законом України або міжнародним договором України. Якщо застосування права іноземної держави залежить від взаємності, вважається, що вона існує, оскільки не доведене інше.

Інакше кажучи, *взаємність* означає: надання іноземцям в Україні таких самих прав, свобод і можливостей, які мають українські громадяни у відповідній іноземній державі; визнання та виконання іноземних судових рішень за умови визнання та виконання судових рішень України у відповідній іноземній державі; виконання судових доручень іноземних судів при аналогічному виконанні доручень судів України; у певних випадках застосування іноземного права за умови, якщо у відповідній іноземній державі до аналогічних відносин застосовується право України.

Рішення іноземного суду може бути подане до примусового виконання в Україні протягом трьох років з дня набрання ним законної сили, за винятком рішення про стягнення періодичних платежів, яке може бути подане до примусового виконання протягом усього строку проведення стягнення з погашенням заборгованості за останні три роки (ст. 3 Закону "Про визнання й виконання в Україні рішень іноземних судів", ст. 391 ЦПК).

Питання про надання дозволу на примусове виконання на клопотання стягувача розглядається судом за місцем проживання (перебування) або місцезнаходженням боржника. Якщо боржник не має місця проживання (перебування) або місцезнаходження на території України або його місце проживання (перебування) або місцезнаходження невідоме, питання про надання дозволу на примусове виконання розглядається судом за місцезнаходженням в Україні майна боржника.

Клопотання про надання дозволу на примусове виконання подається до суду безпосередньо стягувачем або у порядку, встановленому міжнародними договорами. Якщо за цими договорами передбачено подання клопотання через органи державної влади України, суд приймає таке клопотання. Стаття 394 ЦПК виписує вимоги до клопотання. Далі суд у п'ятиденний строк письмово повідомляє боржника про надходження клопотання і пропонує йому у місячний строк подати можливі заперечення проти цього клопотання. Після подання боржником заперечень у письмовій формі або у разі його відмови від подання заперечень, а так само, коли у місячний строк з часу повідомлення боржника про одержане судом клопотання заперечення не подано, суддя постановляє ухвалу, в якій визначає час і місце судового розгляду клопотання, про що стягувач і боржник повідомляються письмово не пізніше ніж за десять днів до його розгляду. Суд може перенести час розгляду клопотання, про що повідомляє сторони. Розгляд клопотання проводиться суддею одноособово у відкритому судовому засіданні. Неявка

без поважних причин на судові засідання стягувача або боржника або їх представників не є перешкодою для розгляду клопотання. Розглянувши подані документи та вислухавши пояснення сторін, суд постановляє ухвалу про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду або про відмову у задоволенні клопотання з цього питання. Копія ухвали надсилається судом стягувачеві та боржникові у триденний строк з дня постановлення ухвали. Якщо рішення іноземного суду вже виконувалося раніше, суд визначає, в якій частині чи з якого часу воно підлягає виконанню. Якщо в рішенні іноземного суду суму стягнення зазначено в іноземній валюті, суд визначає суму в національній валюті за курсом Нацбанку України на день постановлення ухвали.

ЦПК статтею 396 визначає також підстави для відмови у задоволенні клопотання про надання дозволу на примусове виконання. Ухвала про надання такого дозволу або про відмову у задоволенні клопотання з цього питання може бути оскаржена у порядку і строки, передбачені Цивільним процесуальним кодексом України. На підставі рішення іноземного суду та ухвали про надання дозволу на його примусове виконання, що набрала законної сили, суд видає виконавчий лист, який надсилається для виконання в порядку, встановленому законом.

2. Визнання рішення іноземного суду, що не підлягає примусовому виконанню. Визнання рішення іноземного суду є підтвердженням цивільних та інших прав і обов'язків тією самою мірою, що і рішення відповідного вітчизняного суду. В одних випадках досить, щоб рішення було визнано, в інших - воно повинне бути ще й виконано, тобто піддане *спеціальній процедурі з дозволу виконання*. Таким чином, визнання іноземного судового рішення є необхідною передумовою для його виконання, але для примусового виконання зазвичай встановлюються додаткові вимоги, понад ті, які є обов'язковими для визнання іноземного рішення.

Залежно від виду судового рішення визнання може бути простим і кваліфікованим. **Просте визнання** застосовується щодо рішень, що не вимагають примусового виконання. У цьому випадку юридичні наслідки визнання пов'язані з дією властивостей неспростовності, винятковості і преюдиціальності. Просте визнання без подальшого провадження в справі можливе за відсутності заперечень з боку заінтересованої особи, які вона може заявити протягом певного часу. Встановлена законом презумпція відсутності заперечень щодо визнання рішення може бути спростована заінтересованою особою. **Кваліфіковане визнання** є більш складною процедурою, що складається з підтвердження дії законної чинності судового рішення і санкціонування (допущення) примусового виконання. Допущення примусового виконання не відбувається автоматично, виходячи з визнання, для цього необхідна заява клопотання стягувачем протягом строку виконавчої давнини.

Отже, **під визнанням іноземного судового рішення** варто розуміти дозвіл дії законної чинності судового рішення, що проявляється у

властивостях неспростовності, винятковості, преюдиціальності, а також допущення примусового виконання.

Таке рішення визнається в Україні, якщо його визнання передбачено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, або за принципом взаємності за домовленістю ad hoc з іноземною державою, рішення суду якої має виконуватися в Україні (ст. 399 ЦПК). Далі порядок такий:

1) Подається заінтересованою особою до суду клопотання про визнання рішення в порядку 392-394 Цивільного процесуального кодексу України з урахуванням деяких особливостей. До клопотання додаються такі документи: - засвідчена в установленому порядку копія рішення іноземного суду, про визнання якого порушується клопотання; - офіційний документ про те, що рішення іноземного суду набрало законної сили, якщо це не зазначено в самому рішенні; - засвідчений відповідно до законодавства переклад перелічених документів українською мовою або мовою, передбаченою міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

2) Розгляд клопотання провадиться на підставі ст. 401 Цивільного процесуального кодексу України. Так, про надходження клопотання суд у п'ятиденний строк письмово повідомляє заінтересовану особу і пропонує їй у місячний строк подати можливі заперечення проти цього клопотання. Після подання заінтересованою особою заперечень у письмовій формі або у разі її відмови від подання заперечень, а так само, коли у місячний строк з часу повідомлення заінтересованої особи про одержане судом клопотання заперечення не подано, суддя постановляє ухвалу, в якій визначає час і місце судового розгляду клопотання, про що заінтересовані особи повідомляються письмово не пізніше ніж за десять днів до його розгляду. За заявою заінтересованої особи і за наявності поважних причин суд може перенести час розгляду клопотання, про що повідомляє заінтересованих осіб. Розгляд клопотання проводиться суддею одноособово у відкритому судовому засіданні. Неявка без поважних причин на судові засідання заінтересованих осіб або їх представників, стосовно яких суду відомо про своєчасне вручення їм повістки про виклик до суду, не є перешкодою для розгляду клопотання, якщо будь-якою із заінтересованих осіб не було порушено питання про перенесення його розгляду.

3) За наслідками розгляду клопотання, а також заперечення у разі його надходження суд постановляє ухвалу про визнання в Україні рішення іноземного суду та залишення заперечення без задоволення або про відмову у задоволенні клопотання про визнання рішення іноземного суду, що не підлягає примусовому виконанню.

4) У визнанні в Україні рішення іноземного суду, що не підлягає примусовому виконанню, може бути відмовлено з підстав, встановлених статтею 396 ЦПК. Копія ухвали надсилається судом заінтересованим особам у триденний строк з дня постановлення ухвали. Ухвала про визнання в Україні рішення іноземного суду або про відмову у задоволенні клопотання

про визнання рішення іноземного суду, що не підлягає примусовому виконанню, може бути оскаржена в порядку і строки, встановлені ЦПК.

Визнання - надання юрисдикційному акту іноземної держави сили і значення рішення вітчизняного суду, яке не вимагає застосування примусових заходів на захист і поновлення порушеного права.

У державах континентальної Європи та Америки в правовому регулюванні процесу визнання і виконання іноземних судових рішень широко застосовується **екзекватура** - надання рішенню іноземного суду сили рішення своєї держави, в тому числі і можливості його примусового виконання. У Франції екзекватура надається судом (цивільним трибуналом) першої інстанції рішенням у справах, які за французьким законодавством виносяться з цивільного або торговельного права (приватного, але не публічного). Для надання екзекватури не вимагається взаємності з боку іноземної держави щодо примусового виконання рішення французького суду, але необхідно, щоб іноземне рішення за правом держави, судом якої воно було винесене, підлягало примусовому виконанню. При цьому суд перевіряє наявність необхідних умов, а саме: чи винесене іноземне рішення компетентним судом; чи були дотримані ним обов'язкові правила цивільного судочинства; чи були застосовані при прийнятті цього рішення цивільно-правові закони відповідно до правил, які застосовуються згідно з французьким колізійним правом; чи не буде примусове виконання рішення порушувати французький публічний характер; і чи відсутній обхід закону. Перевірка умов, необхідних для надання іноземному рішенню екзекватури, фактично означає перегляд його суті. Не вимагається екзекватури для визнання юридичної сили за іноземними рішеннями про розірвання шлюбу, визнання особи безвісно відсутньою та іншими рішеннями, які стосуються цивільного статусу особи. Однак якщо посилання на такі іноземні рішення оспорується заінтересованими особами, суд перевіряє наявність зазначених умов. Іноземне судове рішення без екзекватури може бути використано сторонами як доказ у спірній справі.

В Англії і США за доктриною загального права іноземне судове рішення про сплату грошової суми розглядається як грошове зобов'язання і може бути підставою для подання позову, тобто не перешкоджає повторному розгляду цієї самої справи в суді Англії і США за позовом заінтересованої сторони. В Англії, згідно з Актом з питань виконання рішень іноземних судів 1933 р., діє спеціальний порядок реєстрації судових рішень, винесених в тих державах, які забезпечують для англійських судових рішень умови взаємності. Реєстрація можлива протягом шести років у Високому суді Англії за ініціативою особи, на користь якої прийнято рішення судом вищої інстанції, яке спрямоване на сплату певної суми грошей (за винятком податків, штрафу) і підлягає виконанню за іноземним законодавством. У реєстрації може бути відмовлено, якщо Високим судом буде встановлено, що з цього спору є рішення компетентного англійського суду, яке набрало законної сили.

Згідно з зазначеним документом, сторона, проти якої винесено рішення іноземним судом, може подати заяву про відмову в його реєстрації.

Реєстрація такого не провадиться за наявності таких підстав: 1) на рішення не поширюється дія Акта з питань виконання рішень іноземних судів; 2) іноземний суд виніс рішення, яке не відповідає його юрисдикції; 3) боржник-іноземець при розгляді справи по першій інстанції не одержав своєчасно повідомлення про виклик до суду і тому не був присутній при розгляді справи і не мав можливості захищатися в суді; 4) рішення одержано шляхом обману; 5) виконання рішення суперечило б публічному порядку Англії; 6) права, на захист яких постановлено рішення, не належать заявнику.

Зареєстроване у Високому суді Англії рішення іноземного суду може бути піддано примусовому виконанню на тих самих підставах і в порядку, що й рішення англійського суду. Крім того, реєстрація такого рішення породжує у судів Англії обов'язок закрити провадження у справі про сплату грошової суми, яка належить за Іноземним судовим рішенням.

Питання визнання і виконання іноземних судових рішень, у тому числі й з окремих категорій справ, врегульовані міжнародними конвенціями. Так, з метою забезпечення взаємного визнання і виконання рішень за позовами міжнародного або внутрішнього характеру про утримання дітей, які народилися в шлюбі, а також позашлюбних і усиновлених дітей була прийнята Гаагська конвенція про визнання і виконання рішень у справах про аліментні обов'язки щодо дітей від 15 квітня 1958 року.

Дальшим розвитком й положень стала Гаагська конвенція про визнання і виконання рішень, які належать до аліментних обов'язків, від 2 жовтня 1973 року.

Комплексному вирішенню питань визнання і виконання іноземних судових рішень присвячена Гаагська конвенція про визнання і виконання іноземних судових рішень у цивільних і торговельних справах від 1 лютого 1971 року.

Визнання в Україні рішення іноземного суду означає, що воно має таку саму юридичну чинність, яку мають рішення українських судів. Тому винесення іноземним судом рішення, що підлягає визнанню в Україні, є підставою або для відмови в прийнятті в Україні позовної заяви по спору між тими самими сторонами за тих самих підстав й про той самий предмет, або для припинення справи.